

ŞEHİRİN TARİHİ VE SOSYAL FONKSİYONU¹

Türk şehirleri dünyanın en eski şehirleri meyanındadır. Homer'in bugün İzmir dediğimiz Smyrna'da doğduğu söylenmektedir. Eski adı Kalchedon olan "Kadıköy,, ün Fenikeliler tarafından tesis edilmiş bulunması muhtemeldir. Kablemilât ta 7 inci asırda da Byzantion yani İstanbul Yunanlılar tarafından kurulmuştur. Kara deniz sahilinde eski adı Heraklea olan Ereğli, İonopolis-İnebolu, Sinope-Sinop, Amisos-Samsun, Kotyora-Ordu, Kerasus-Gireson, Trapezus-Tirabzon, Rizus-Rize, iki, üç bin senelik eski şehirlerdir. Anadolunun cenup sahilindeki şehirler de meselâ evvelce Kalikarnassos denilen Bodrum, Attaleia-Antalya, Selenkeia-Silifke ve hristiyan aizzasinden Paulus'ın doğduğu Tarsus da yine o kadar eskidirler. İç Anadoluda eski ismi Magnesia olan Manisa, vaktile Attalya devletinin merkezi bulunan Bergama, Bitinya kralının payitahtı olan Bursa, Nikomedia yani İzmit, Dorilaion-Eskişehir, Galatyalıların merkezi idareleri olan Ankyra yani bugünkü Ankara, Kotyaion-Kütahya, Philadelheia-Alaşehir, İralleis-Aydın, Phiomelion-Akşehir, en aşağı üç bin senelik tarihe malik İkonion-Konya, Lavanda-Karaman, Herakleia-Ereğli, eski Roma imparatoru Tiberius'ün Cesarea'sı yani bugünkü Kayseri, vaktile kral Nishradates'in payitahtı olan Amasya, Selasteia-Sivas ve Hazreti İbrahim'in mahalli velâdeti olan eski Ur bugünkü Urfa da uzun mazilere sahip eski şehirlerdir.

¹) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü komün bilgileri konferans serisi açılışı. Bu konferans serisi ayrı bir eser halinde yakında neşrolunacaktır. Komün bilgilerini sistematik bir surette telkik eden bu eseri tavsiye ederiz.

11 ve 13 üncü asırlarda Türk akıncıları gelip kale ve cami inşaatı ile bu eski şehirlere bugünkü çehrelerini verinceye kadar, buralarda muhtelif diller konuşan kavimler oturmuşlar, muhtelif devlet, kültür ve dinler bu şehirlere hâkim olmuşlardır.

Türklerin bu kadar süratle step süvariliğiyle fatihlikten şehir imarcısı ve sâkini vaziyetine geçmeleri şayanı hayrettir. Konya, Akşehir, Bursa ve İstanbul, Türkler tarafından fetihlerinden daha henüz yüz sene geçmeden, muazzam inşaatla yep yeni bir şekil almışlardı. Türkler şimaldeki Köylü Slâv milletlerle cenup-taki Afrika kavimlerinin ekserisinden büsbütün başka bir tarz ve mikyasta şehirli ve şehir yapıcısı olmuşlardır.

Anadolu eski şehir kültürüne sahip ülkelerdendir.

Bunun içindir ki bugünkü uyanık Türkiye, devletin islahı faaliyeti meyanında şehirlerine de yeni şekil ve hayat vermek istiyorsa, ehemmiyetli ve çok mesuliyetli vazifeler karşısında bulunmaktadır.

Türkiyede şehir hayatının yeniden tanzimi hususuna yardım gayesini gütmekte olan bu konferans serisine başlamak şerefi bana düşmüş bulunuyor. Türk şehirlerinin büyük ve şerefli tarihi ve eski güzelliği yeni Türkiyenin Komün politikası sahasındaki büyük faaliyetinin temelini teşkil etmelidir.

Bu etütteki tetkikatımız şehirlerin tarih ve sosyal fonksiyonlarına hasredilmiştir. Mevzuumuz dahilinde : şehirlerin nasıl meydana geldiklerini, başlangıçta ne vaziyette olduklarını, sonradan faaliyet sahalarının ne suretle genişleyip değiştiğini, muhitlerinin nasıl teves-sü edip bugünkü hale geldiğini ve nihayet şimdiki içtimâî rollerini tetkik edeceğiz.

Çin ve Hintten ta İspanya ve İskoçyaya kadar bütün eski şehirler vaktile surla çevrilmiş bir pazardan ibaretiler; yalnız Japonya'daki büyük pazar yerleri surlarla muhafaza edilmemişlerdi. Bunlara hakikî şehir ismini veremeyeceğiz. Yakın Şark, Akdeniz havzası ve Avrupa şehirlerinde pazar ve sura bir de üçüncü vasıf inzimam etmektedir : o da Prens'in veya Şehir Beyinin burç veya kale denilen müstahkem mevkiidir. Şu halde kale, pazar ve sur Anadolu şehirlerinin olduğu kadar Yunan ve Alman şehirlerinin eski durumlarının da mümeyyiz vasıflarını teşkil ederler. İtalyan şehirlerinde ekseriya yanyana inşa edilmiş bir çok asılzade burçları vardı. Şehrin nüvesini umumiyetle kale teşkil eder ve zaruret halinde şehir sakinlerine son melce, son sığınak vazifesini görürdü.

Burg, Akropolis, Arx, Citadella, Steen, Kasba yani burç şehrin daima en yüksek yerine bina olunurdu.

Anadolunun dağlık mıntakalarında meselâ Bursa, İzmir, Manisa, Alaşehir, Bergama, Bodrum, Afyonkarahisar, Ankara, Trabzon, Erzurum ve Van'da olduğu gibi burç (kale) şehrin en yüksek ve hâkim noktasına inşa olunurdu. Konya, Karaman, Kayseri ve Tarsus gibi münhat ve düz arazide de burç yine şehrin en yüksek yerinde bulunmaktadır. Eski Bizansta kale, bugünkü eski sarayın yani Topkapı Sarayının bulunduğu tepeye kurulmuştu.

Kalenin hâkim bir yerde bulunması sadece Anadolu şehirlerine has bir vasıf değil, belki bütün Akdeniz havzasile Garp ve Orta Avrupa şehirlerinin vasfı fârikidir. Halep, Humus, Atina, Korent, Cezayir, Grenada, Karkason, Edimburg, Nürnberg, Salzburg, Prag, Krako, Budapeşte, ve Belgrad'da da kaleleri yine şehre hâkim bir noktada inşa edilmiş olarak görüyoruz. Düz arazide şehir kalesi evler ve surlar üzerinde şahane ve hakim bir mevki alamaz. Bununla beraber Paris, Londra, Anves, Cenevre, Berlin, Viyana, Kopenhag, Stokholm, Kief ve Moskova gibi düz şehirlerde kalelerden biri yine şehre hâkim ve koruyucu vaziyettedir.

Kale ve burçlarda Prens veya mümessili olan Kont, Derebeyleri, ekseriya şehir bânisinin sülâlesi (ahfadı), bazan da Piskopos ve papas gibi ruhanî kimseler yahut bunların dünyevî umurunu idare eden mümessilleri veya Adokatus denilen idare amirleri otururdu. Bu suretle kadim Yunanda ve orta zamanlar İtalyasında şehir zorbaları kalede oturur, hükmünü sürerdi. Fakat şehir halkının başlarındaki zorbayı defettikleri, prensin, kontun veya şehir beyinin nüfuzunu kırdıkları, hatta bunların bütün hukukunu ellerinden aldıkları sık sık vaki hadisattandı. Şehir ahalisinin kaleyi cebren zaptedip yıkdıkları da olmuş vakalardandır. Şehirle kale arasındaki sıkı münasebetin devamını bugün bir çok şehir isimlerinden anlayabiliriz. Türklerde hisar; Keltlerde dun, don, ton, town, Romalılarda chatel, chteau, castle, fort, bourg; Cermenlerde burg, berg, borough, bourg; Slavlarda gard, grad, gorad kelimelerine tesadüf ediyoruz. Akhisar, Kara-Hisar ve eski Truva olan Hisarlık; Meuse kenarındaki Dun, ve Verdun; London ve Edimburg, Newcastle, Peterborough, Cantenburg, Chateau Thierry, Belfort, Cherbourg, Rothenburg, Marienburg, Könisberg, Bourghausen, Belgrad, Stargard, Novogorod, Gartz, Grätz ve Graz hep kaleli şehirlerdir. Markt, agora, forum, foire, ring, rynek trag, yani Çarşı, (pazar), şehir halkının civardaki köylerle hariçten gelen yabancı tüccarlarla muamelelerine sahne ve vasıta olan meydan veya geniş yol kalenin hemen altında yahut yanında bulunurdu. Bazan pazar

yeri şehirden de eskidir. Çok defa pazar meydanları veya pazar yerleri, muayyen zamanlarda, muayyen hususat için bir çok kimse-lerin toplandıkları veya birbirlerine tesadüf ettikleri mahallerde vücade gelirdi. Pazarlar yol telâki noktalarında, mukaddes bir mev-kide, bir ziyaretgâhta, mebzul bir menba civarında, vahalarda, tuz memlehaları yanında, köprü başlarında, geçit ağzlarında, tabii limanlarda ve kabilelerin aralarında kararlaştırdıkları hudutlar üzerinde kurulurdu. Fakat bu gibi pazarlar açık ve müdafaa-sızdı. Bunun içindir ki hemen daima düşman, komşu ve haydutlar tarafından tecavüz tehlikesine maruzdular.

Etrafında sur, yanında kale bulunan pazarlar zamanla şehire inkilâp etmişlerdir. En eskişehirler ekseriyetle bir kale civarında yahut bir burç ihtiva eden surlar içerisinde meydana gelen mah-fuz pazar yerleridir. Bütün Akdeniz havzası ile Avrupadaki eski şehirler bu tarzda meydana gelmişlerdir.

Pazarın surdan daha eski olduğu yerlerde pazar meydanı gayrı muntazam ve bu meydana mülâki olan yollar da köy sokakları vaziyetindedirler. Bu gibi plan dahilinde tesis olunmı-yan ve köy binaları gibi gayrı muntazam meskenleri ihtiva eden şehirlere "sonradan olmuş şehirler," ismini veriyoruz. Bu şehirler ekseriya pitoresktir. Sokakları kolaylıkla tanılamıyacak şekilde karışıktır. Fakat bir reisin idare ve plâni dahilinde imâra mazhar olmuş bulunan surla muhat ve mahfuz pazar, toplu bir sanat eseri halinde şehire inkilâp etmiştir. Bu gibi şehirlerde ince hesaplarla sur-lar âzâmî derecede muntazam, müdevver, murabba veya mustatîl şekillerde inşa edilmiştir. Pazar yerleri de sura nazaran tam orta yerde bulunmaktadır. Pazara müntehi sokaklar da muntazam ve bir-birine amut vaziyette telâki ederler. Bu nevi şehirlere "plan daire-sinde tesis olunmuş şehirler," adını veriyoruz. Planlı şehirler ek-seriya koloni şehirleridir. Kadim Yunanlıların Anadolu, Sicilya ve hatta Mısırdaki, Romalıların Rhin ve Tuna sahillerinde ve Almanların Elbenin şarkında vücade getirdikleri şehirler hep bu tarzdadır. Şimali ve cenubi Amerikadaki modern koloni şehirlerle Türkiyede Mersini ve yeni Ankarayı bu meyanda saymak gerektir.

Mutlakiyet devrine herhangi büyük bir hükümdarın kendine makar olarak tesis ettiği veya şeklini değiştirtirerek ismini ver-diği muntazam, mudalla veya müdevver büyük meydanlara sahip şehirler de, planlı şehirler arasındadır. Meselâ : Buhtunnasar'ın Babil, İmparator Konstantinin Konstantaniyesi, Fransada Versailles, Nancy ve Charleville, İtalyada Livorno, Almanyada Karlsruhe, Mannheim, Ludwiglust, Rusyada Petresburg bu meyandadırlar.

19 uncu asırdaki şehir inşası bilhassa Avrupanın her tarafında planlaştırma gayretini gösterir. Fakat bu gayret ekseriya boşa gitmiş ve menfi neticeler elde edilmiştir. 17 ve 18 inci asırlarda mutlak hükümdarlar şehir inşası hususunda 19 uncu asırdaki şehir inşaat mütehassıslarından daha ziyade muvaffakiyetli işler başarmışlardır.

Pazar yerlerinin üstünü kapamak ve haller vücade getirmek fikrini evvelâ Romalılar bulmuşlardır. Romalılar belki de bu hususta şarkın tesiri altında kalmışlardır. Bilâhara kapalı çarşı usulünü islâm kültürü her yere yaymıştır. Avrupanın garbında haller ilk defa 19 uncu asırda vücade getirilmiştir. Düyanın hiç bir yerinde pazarsız ve alışverişsiz bir şehir yoktur.

Çinde yalnız pazar kurulan sokaklar mevcuttur. Avrupanın pazar meydanlarile islâm şehirlerinin kapalı çarşılarına bu memlekette tesadüf olunamaz.

Sursuz şehirlere, müstahkem mevkileri tahrip eden barutun icadı ve askerî gayeler için istimâlinde sonra yani, takriben 400 [senedenberi rast geliyoruz. Bununla beraber bir takım şehirler surlarını büyük fedakârlıklara katlanarak yeniden imar ve topraklarla tarsin etmişlerdir. Bu gibi şehirler için hatta bu gün bile verilecek en meşhur misâl : Nürnberg adındaki alman şehridir.

Bir çok yerlerde de eski taş surların haricine hendekler, bastionlar, mazgallar ve sanatkârane zikzaklar halinde siperler kazılarak şehirler tahkim edilmiştir. Bu suretle 17 ve 18 inci asır Prenslarının inşa ettirdikleri müstahkem mevkiler vücade gelmiştir. Fakat bunların ekserisi 17 inci asırdan itibaren eski surlarını ihmâl, ve 19 uncu asırdada da eski bastion ve mevzileri şehrin tezyinatı ve gezinme yerleri şekine ifrağ ettiler.

Annibal İtalyada Romalılara karşı muharebe ettiği zamanlar ülkenin her şehiri kendi başına müstahkem mevki olduğundan bunların teker teker hücum ile elde edilmeleri icap ediyordu. Türkler Anadolu da, Almanlar 30 sene muharebesi esnasında (1618-48), İsveçler, Danimarkalılar, İspanyollar ve Fransızlar alman toprakları üzerinde harbederirken hep bu tarzda mücadele etmişlerdir.

17 inci asırdanberi ekser şehirler artık müstahkem değildir. Bu tarihtenberi yeni şehirler kaideten gayrı müstahkem yani açık olarak inşa edilmektedir. Pazar yeri bundan binlerce sene evvel olduğu gibi yeni şehirlerde yine mevcuttur. Fakat bugün kale ve surlar artık istisna teşkil edecek derecede azdır. 19 uncu asırda, büyüyen şehirler için eski surlar sıkıcı mahiyet alıyor ve şehrin eski nüvesini karanlık ve gayrı sıhhi bir vaziyet içinde bulunduruyorlardı.

Bazı küçük şehirler eski istihkâmlarını hususî bir ihtimamla muhafaza etmişlerdir. Bugün bu şehirleri ziyaret eden yabancı, eski zamanları hatırlatan cazip manzaralarla karşılaşmaktadır. Genç memleketlerinde, eski surlu şehirler bulamayan Amerikalılar, Fransa ve Almanyanın küçük romantik şehirlerini görmekten zevkiyapıyorlar. Türkiyede de eski hisarlı ve surlu şehirler mevcuttur. Buralar zevk ve itina ile tanzim olunduğu takdirde, ilerde yabancılar için çok cazip birer ziyaretgâh olacaklardır. Bununla bilhassa İstanbul, İznik ve Kayseriyi kasetmiş oluyoruz. Fakat Türkiyede de istikbalde yer tutacak şehir tipinin yeni, açık, ferah bir tarzda inşa edilmiş meselâ Mersin ve Yeni Ankara gibi şehirler olacağı aşikârdır.

Şehir: kale, pazar ve surdan meydana geldi. Pazar bir çok insanları bir araya topluyor, kale ve surlar da bunları himaye ile huzur ve sükûn içinde çalışmalarını ve alış verişleriyle meşgul olmalarını temin ve bu suretle onlara kuvvetli bir itimadı nefis ve içtimâî hususiyet bahşediyordu. Sur ve Kalelerin himayesi ve emniyeti altında şehir sâkinleri hemşeri (Bürger, burgess, bourgeois, civis, citizen, citoyen) olmuşlardır. Burjuva sosyal sınıfı ile medeniyetin içtimâî semerelerinin kaynağı şehirdir. Çarşı, kale ve sursuz Civis Romanus olmayacağı gibi (Polis) yani şehirsiz (Politik) ve zabıta olamazdı. Unutmamalıdır ki hepsi değilse bile yüksek kültürünün mühim kısmı şehirlerden neş'et etmiştir. Şehirler ülkeyi evvelâ himaye ve müdafaa bilâhara sevk ve idare, ekseriya da ona hükmetmişlerdir.

Roma İmparatorluğu ve Bizans kültürü şöhretlerini bu gün iki şehir sayesinde yapmış bulunuyorlar : Atina ve Roma. Atina, Kartaja, Venedik ve Cenova büyük birer imparatorluk haline geçmişlerdir. Paris Fransanın kalbi mesabesine çıkmış, Londra ve New-York dünya pazarları haline geçmişlerdir. Hint ve uzak şark büyük kültür mıntakalarında sosyal ve hukukî "burjuvalık,, (civis, Bürgers) inkişaf etmemiştir. Buralarda şehir sakinleri kastlar, kan akrabalığı hudutlarını aşip sosyal bir birlik kuramamışlardır. Bundan dolayı Çin ve Hint şehirleri aktif değil ancak pasif bir tarihe malikdirler. Yakın şark bu bakımdan şarkla garp arasında bir intikal ülkesi teşkil etmiştir. Babil, Ninva, Tyrus, Saydun, Mekke, Medine, Kudüs ve Şam şehirlerinin tarihini tetkik etmeden yakın şarkın tarihini anlamak imkânı yoktur. Fakat yakın şarkta da, Atina, Roma, Venedik, Cenova, Hollânda, Almanya ve İngilterede olduğu gibi kendi kendini idare eden burjuvalığa tesadüf edilmez.

Her nerede bir şehir teessüs etmişse bunu şehrin ve şehirliler

hukukunun teşekkülü takip etmiştir. Çarşı da şehrin nüvesi olduğu için şehir hukukî menşeyini çarşı hukukundan almıştır.

Çarşı hukuku demek : pazar zairlerinin menfaatlerini gözetmek, bunları tazyik edenler veya öldürülenler için ağır cezalar tertip etmek, yani çarşı sükûn ve istirahatını, çarşı zabıtasını, çarşı mahkemesini, nihayet çarşı meskûkâtını meydana getirmek demektir. Bu suretle bir çok şehirler alış veriş ve alış veriş hukuku dolayısıyla en yüksek mahkemelerin, en mütekâmil meskûkât ve vergi mefhumunun telâki noktaları olmuşlardır. Biz Avrupalıların şehre medyun olduğumuz en yüksek hak, hürriyeti şahsiyedir. Evi koruyan uşak bütün eski kültürlerde binlerce sene imtidadınca esirden başka bir şey değildi. Bütün eski feodal kültürlerde köylünün hürriyeti arazi sahibi tarafından gasbedilmiş bulunuyordu. Köylü toprağa bağlı hatta efendisinin memlûkû vaziyetinde kalıp onun keyif ve iradesi altında eziliyordu.

Avrupada orta zaman şehirlerinde hemşehriler surların emniyet ve asayişi tahtında hürriyetlerini ele almışlardır. İrat ve akar sahibi yahut zürra sıfatile şehirde bulunan kimseler feodalite zamanlarında bile hürriyetlerini hiç bir zaman kaybetmemişlerdi. Şehirde bey veya beylerin nezdinde mukayyet olarak çalışan amele ve san'at erbabı, orta zamanlar şehirleri² tarihinin ta ilk zamanlarında bile, hürriyetleri için mücadele etmişlerdir. Bilâhara şehire hicret edenler ve şehir cemaatine meşru bir surette kabul edilenler, o zamana kadarki hukukî vaziyetleri nazarı dikkate alınmaksızın, muayyen bir mühlet zarfında hürriyetlerini kazanırlardı : "Şehir havası hürriyet bahşeder,, , Avrupa şehirleri bu öğünmeye değer kaideyi feodalizmin bütün kudretile hâkim olduğu bir âlem içerisinde yalnız ifade etmekle kalmamışlar, onu hukuk hayatında tatbik mazhariyetine nail olmuşlardır. Orta zaman şehir sakinlerinin hürriyetinden Avrupada müteakip asırlardaki bütün hürriyet hareketleri doğmuş bulunuyor : hümanist reformatörlerin serbest lisanları, âlim ve üniversitelerin hür düşünceleri, köylünün hürriyete kavuşması, Fransız ihtilâlinin vatandaş hukuku ve modern konstitüsyonlar hep bu hareketin neticeleridir. Şehir havası yalnız şehirli hürriyete kavuşturmamış aynı zamanda milletlere de serbesti bahşetmiştir. Şehir topluluklarındaki kendi kendini idare zamanımızın gayri merkezî mahallî idarelerine örnek ve mektep vazifesi görmüştür. Bugünkü devlet vatandaşlığı, eskinin kendi kendini idare eden hemşehrisinin bir kopyesidir.

Devlet şurası, devlet parlamentoları kadim şehir ve burjuva

meclislerinin birer taklididir. Eski şehirlilerin küçük kâinatı (Mikrokosmos) modern devletlerin bugünkü muazzam kâinatının (Makrokosmos) esası olmuştur. Etrafı surlu şehirlerin emniyet asayiş ve hürriyetleri feodalite zamanında bir çok Derebeyini böyle şehirlerin inşasına tahrik etmiştir. Bunların içinden bir çoğu bizzat şehirler tesis etmişler yahut köy pazarlarının etrafını surla çevirerek bunları şehir haline kalbetmişlerdir. Bazıları şu veya bu şekilde şehirleri ikametgâh ittihaz etmiş, saraylarını buralarda yaptırmış ve bu şehirleri ülkeleri için idare merkezi olarak kullanmışlardır. Sulh zamanlarında, bilhassa 17 ve 18 inci asırlarda, buralarda şehir kaleleri müzeyyen şatolara inkilâp etmişlerdir. Prenslik ikametgâhı etrafında nazırların ve yüksek hâkimlerin evleri toplanıyor ve orası bütün devlet hayatının merkezi sıklığı halini alıyordu. Filhakika yüzlerce senedenberi artık hiç bir devlet bir köyden veya bir taşra kalesinden idare olunmamaktadır. Bugün müteferrik surlu pazar yerlerinden büyük hükümdar ikametgâhları, zengin payitahtlar ve milletlere hükmeden devlet idare merkezleri çıkmıştır.

Bugün bütün dünya şehirlerden idare olunmaktadır. Çinden ta İspanyaya kadar eski dünyada da idare merkezleri şehirlerdir. Pazar faaliyeti ve devlet idaresi bir çok şehirleri münakalatın iltisak noktaları haline koymuştur. En küçük şehir bile köyden daha çok insan ve mal münakalesine sahne olmaktadır. Büyük münakale her tarafta su üzerinde yapılan nakliyatla başlamıştır. Çin, Hint, Irak ve Mısırdaki olduğu gibi tarihin büyük şehirleri daima deniz veya seyrüsefere müsait nehir kenarlarında kurulmuştur. Atina ve Roma vaziyetlerini denize yakın olmalarına medyundurlar. İstanbul, Venedik, Londra, Hamburg, New-York ve Buenos-Aires de bu vaziyettedirler. Buna mukabil Paris, Kolonya, ve Budapeşte gibi şehirler de inkişaflarını büyük nehir kenarında bulmalarına borçludurlar.

Ülke içinde kara yolları üzerinde kurulan şehirler nisbeten yenidirler. Demiryolları üzerindeki büyük şehirler en yeni şehirler meyanındadır. Kara nakliyatı sayesinde inkişaf eden şehirler Madrid, Berlin, Nürnberg ve Moskova gibi ya büyük kara ve demir yolları iltisak noktalarında, yahut da Münih ve Milân gibi sarp dağ silsileleri geçitlerinde kurulmuştur. İster kara, ister deniz yolları üzerinde kurulmuş olsun, şehir daima münakalenin merkezi sıklığını teşkil eder ve bu sebeple de modern posta umurunun, muhaberatın, modern gazete ve haberciliğin ve hava nakliyatının

toplandığı yerdir. Bu tesisat meyanında telgraf hatları şehirlerden dışarıya doğru yayılmış, telefon da şehirler dahilinde inkişaf etmiştir.

Bütün sirkülasyon tesisatının menşei şehirdedir. Liman, asrî çarşı, iskele, istasyon, otel, banka, borsa, büyük kahvehaneler, telsiz telefon mürsileleri, tayyare istasyonları hep asrî şehir tesisatıdır. Mübadele ve münakalesi kendi muhitindeki köylere inhisar eden küçük şehirler yalnız 3 ilâ 5 bin nufusa malikdirler. Büyük mübadele ve münakale büyük şehirleri doğurur; dünya mübadelesi ise milyonluk şehirler yaratır; fakat bu şehirlerin inkişafının mebede ve hareket noktası daima eski pazardır.

Zamanımızda halk tasavvurunda mevcut bir kanaata göre zanaat hayatının merkezi şehirdir. Bu kanaat ne tarih ne de hâli hazır bakımından doğru bir telâkki değildir. Tabii ham maddelerin işlenmesi ve ıslahı olan sanayi şehirde doğmamıştır. Endüstri şehirden eskidir. Göçebe çadırlarında, köy kulübelerinde zanaatla çok eskinden meşgul olunurdu. Bez dokuma, hububat öğütme, meyve konserveciliği, maden dökümü ve işlenmesi, marangozluk, balçık tahta ve taştan bina inşası, ziynet eşyası, silâh, âlât ve edevat imâli, ilh... şehirlerin meydana çıkmasından çok daha evvel biliniyordu.

Bugün bile şehir haricinde kalmış küçük sanatlara ve büyük endüstri şubelerine tesadüf etmekteyiz. Bunlardan bazıları dağlık arazide ucuz ve kolay elde edilen su kuvvetleri ve ormanlara; diğerleri kömüre ve alelûmum madenlere, kireç, tuz, kum, kil gibi tabiatta bulunan ve oldukları yerde işlenmeleri icap eden maddelere istinaden teessüs ederler. Yalnız, istihsalinde ham maddelerden ziyade el meharetinin ehemmiyetli bulunduğu ve makine ile teçhiz edilmiş tabii kuvvete vabeste sanayi şubeleri şehire yerleşmiştir. Meselâ kaba iş olan nalbantlık bugün de köydedir; halbuki kuyumcu ve makine âmili şehirlidir. Adî keten bezini bu gün de köylü kadınlar bizzat dokurlar, fakat ince yün ve ipek dokuma imâli şehire münhasırdır. Köy ekmeğini köylüler kendileri pişirirler. Fakat has ekmek ve pasta şehir işleri meyanındadır.

İnce sanatlar daha başlangıçta şehirde toplanmış ve gedikler loncalar ve saire gibi kendi kendini idareye ve meslek adamları yetiştirmeğe has organizasyonlar yaratmışlardır. Bu gibi teşkilâta gerek islâm, gerek hıristiyan kültürünün inkişaf ettiği şehirlerde tesadüf olunur. Şehirlerin muhtelif ve mütenevvi ihtiyaçları oralarda odun, maden ve inşaat sanayiinin büyümesini intaç etmiş ve bu ihtiyaçların büyük hacimde belirmesi şehirlerde modern muazzam endüstrinin, meselâ büyük değirmenlerin, bira fabrikala-

rının, şeker, çikolata, sigara, elbise ve çamaşır imâl eden ve satan büyük müesseselerin kurulmasına âmil olmuştur. Makine, lokomotif ve gemi imâlât ve inşaatı şehire has sanayidendir. Çünkü bunlar yüksek ve meslekî ihtisasa mühtaçtırlar. Kitap tab'ı ve teclidi de şehire has işlerdendir. Çünkü bu malların en büyük istihlâk piyasası şehirlerdedir. Fakat çimento, şeker, kâğıt, kereste bu gün bile ekseriyetle şehir haricinde imâl olunmaktadır. Çünkü bunların ham maddeleri şehir haricinde istihsal olduğu gibi bu işlerde çalışan unsurlar, tahsili ve görgüsü şehirliye nisbetle daha az olan, köy halkından kolayca temin olunabilir. Hatta son zamanlarda toprak kirasile amele ücretinin ucuzluğu sebebiyle bazı sanayi şehirlerden uzaklaşmaktadır. Fakat dakik ihtisası icap ettiren endüstri şubeleri ancak şehirler dahilinde inkişaf edebilir.

Menşe itibarile tamamen şehir haricinde bulunan kömür ocakları, demir filizleri, petrol ve bakır damarları civarında ekseriyetle büyük şehirler meydana gelmiş bulunmaktadır. Şüphesiz bu muaz zam şehirlerin hiç birinde ne tarihî tradisyona, ne de eski romantik şehirlerin güzelliklerine rastgelinemez. Muhit için büyük hayat tehlikeleri ihtiva eden infilâk edici maddeler ve zehirli gazlar istihlâlinde çalışan sanayiinin de emniyet bakımından şehirlerden uzaklarda tesislerine ihtimam olunmaktadır. Toplu olarak diyebiliriz ki vakıa şehirler her devirde bir çok sanatların merkezi olmuşlar ise de hiç bir zaman bütün sanatlar şehirde toplanmış değildir. Binaenaleyh her yeni endüstri tesisinde bunun şehrin dahilinde mi, yoksa haricinde mi yerleşmesinin daha ziyade muvafık olacağı keyfiyeti tetkik edilmek icabeder. Bu tetkik neticesinde verilecek karara müessir olan noktalar: ham maddelerin bulunduğu yer, mekanik kuvvetlerin kaynağı, amelenin evsafı, müstehliklerin kemiyeti (istihlâk hacmi) gibi düşüncelerdir.

Mütehassıs ameleye müftekir bulunan ve müstehlik kütleye yakın bulunmak isteyen müteşebbis tesis mahalli olarak şehiri seçecektir. Hali hazırın en büyük sanayi merkezleri bilhassa Avrupa ve Amerikadakiler yıldırım süratle inkişaf etmelerini bu gibi mülâhazalara medyun bulunmaktadırlar.

Şehirlerdeki irfan müesseselerinin, buldukları mahallerdeki sanayiinin inkişafı ile sıkı münasebet ve alâkası vardır. İlk mekteplerle san'at mektepleri şehrin mahsulüdürler. Orta ve yüksek tahsil müesseseleri de en yüksek inkişaf safhasına şehirde vâsıl olmuşlardır. Kadınların yüksek tahsil ve terbiyesi şehire has bir keyfiyettir. Bütün kütüphane ve müzeler şehir kültüründen doğmuştur.

Güzel sanatların inkişafı şehir hayatının icabatındandır. İlmî tetkik ve taharrilerin merkezi de tabiatile şehirlerdir. Bütün yüksek mahkemeler ve yüksek tahsil müesseseleri ve ekser hastaneler şehirlerde bulduklarından Hukukçuluk, hocalık, Tabiplik gibi müesseselerde ekseriyeti azimesi bakımından şehirlerde yerleşmişlerdir. Şehir sadece bu meslekleri toplamakla kalmamış aynı zamanda tiyatroları, musikiyi, mimariyi ve şiiri son derece ilerletmiş bulunması hasebile bir kültür merkezi haline geçmiştir. Şehirlerde bazı istirahat ve eğlence müesseseleri geniş kütlelerin ihtiyacına tekabül ve hizmet etmektedir.

Bu suretle şehirlerin sosyal fonksiyonu bunların, üç ilâ dört bin senelik tarihleri müddetince, şayanı hayret derecede genişlemiştir. Kafası sulanmış mütereddi kimseler diye şehirlileri tezlil etmek istemek yalnız cehalet ve fena niyete istinat eder.

Hakikatta şehrin: ticaret ve münakalesile, idare ve kazaî içtihatlarile, sanayi ve mekteplerile, güzel sanatlara ve ilme alâka ve hizmetile bütün memleketin üzerinde ihtimamkâr, müsmir ve terakkiye teşvik eden bir rolü vardır. Biz, şehrin bu muvaffakiyetli işlerinden dolayı, sevinç ve iftihar duyabiliriz. Fakat şehirlerin bu kabiliyetlerini muhafaza ve onları yükseltmek için ciddi ve asla yorulmayan, devamlı ve planlı bir komünal politik faaliyetine ihtiyaç vardır. Komünal politik sahasındaki büyük vazifeleri ve bu vazifelerin esnayı ifasında geçirilecek güç ve müşkül merhaleleri konuşmak bugün başlamış bulunan konferans serisinin gayesidir.

Bu konferansların Türk şehirlerine ve Türk milletine müsmir neticeler vermesini diler, sözlerime nihayet veririm.

Türkçeye çeviren :

Doçent Dr. REFLİ ŞÜKRÜ

Yazan :

Ord. Prof. Dr. G. KESSLER